

VILLE JALOVAARA

Suomen kirkon yöpakkaset

Tukea valtionjohdolle ja valtiopäiväsaarna YYA-sopimuksesta

Suomen poliittisen historian tutkimuksessa kesto-suosikin paikkaa ovat kylmän sodan päättymisen jälkeen pitäneet syksyn 1958 yöpakkaset sekä vuoden 1961 noottikriisi. Teologian maisteri Ville Jalovaara selvittää artikkelissaan, kuinka kirkko toimi 1950-luvun lopussa ulkopoliittisen selkkauksen aiheuttamassa kriisitilanteessa.

■ Kylmän sodan Suomea koskevista kriisitapahtuksista on ilmestynyt monia tutkimuksia, ja useissa alan yleisteoksissa niille varataan oma kunniapaikkansa. Tutkimuksissa liikutaan usein lähinnä poliittisen valtaelityn tasolla.

Moskovan arkistojen pysyessä suljettuna uusien lähteiden löytäminen kotimaasta alkaa jo olla onnenkauppaa. Uusia näköaloja avaa aiheen tarkasteleminen eri näkökulmasta. Tekeillä olevassa kirkkohistorian väitöskirjatyössäni lähestyn yöpakkaskriisiä Suomen luterilaisen kirkon perspektiivistä.

”Käy eespäin väki voimakas”

Heinäkuun alussa 1958 Suomessa järjestettiin eduskuntavaalit, joiden lopputulos yl-

lätti monet. Vaalien voittajaksi nousi Suomen Kansan Demokraattinen Liitto, joka saavutti historiansa parhaan vaalituloksen. Viisikymmentä edustajaa – neljäs osa parlamentista – lukeutui ääri-vasemmistoon. Kansandemokraateista oli muodostunut vaalien jälkeen eduskunnan suurin puolue. Parlamenttiin tuli samalla sosialistinen enemmistö. Käytännössä tällä ei ollut suurta merkitystä, sillä yhteistyö Sdp:n ja Skdl:n välillä oli jokseenkin mahdotonta. Sosiaalidemokraattien voima oli lisäksi puolueen sisäisen hajaannuksen vuoksi heikentynyt. Vaalien voittajiin kuului myös kokoomus, joka sai uuteen eduskuntaan viisi lisäpaikkaa, kun taas maalaisliitto menetti vastavaan määrän edustajanpaikkoja.¹

Jos ääri-vasemmiston nousu järkytti mieltä sen poliittisten vastustajien riveissä, sitä se teki myös kirkon piirissä. Kirkon puolivirallinen äänenkannattaja *Kotimaa* oli vaalien alla opastanut pääkirjoituksessaan lukijoitaan äänestämään sellaisia ehdokkaita, joilta olisi tiedossa tukea myös kirkolle.² Kun ääri-vasemmisto voitti, lehti pyrki lähinnä vähättelemään ja selittelemään tapahtunutta. Hallituksen muodostamiseen lehti toivoi aiempaa parempaa yhteistyöhalukkuutta. *Kotimaa* pani myönteisenä seikkana merkille parlamenttiin valitut useat papit ja kirkon aktiiviset maallikkojäsenet. Heidän toivottiin edesauttavan sitä, että kirkon ääni kuuluisi Arkadianmäellä vielä jat-

1. Juhani Suomi (1992) *Kriisien aika. Urho Kekkosen 1956–1962*, Keuruu: Otava, 132–133; Jukka Seppinen (2002) *Isänmaan asiat. Johannes Virolaisen elämäkerta*, Jyväskylä: Gummerus, 154–155.

2. Tärkeät päivät. *Kotimaa* 4.7.1958.

kossakin.³ *Kotimaassa* harjoitettiin syksyllä 1958 myös itsetutkiskelua siitä, miksi vaaleissa kävi, kuten kävi. Esimerkiksi pastori Arvid von Martensin analyysiin mukaan kristillisten ehdokkaiden rivit olivat olleet liian hajanaiset.⁴

Varautuneiden kommenttien syynä olivat kirkon ja kommunistien ongelmalliset ja epäluuloiset suhteet. Taustan loivat vuoden 1918 tapahtumat sekä kirkon yhteydet 1930-luvun nationalismiin. Toisen maailmansodan jälkeisessä muuttuneessa tilanteessa puolestaan vallan huipulle kohonneiden kansandemokraattien oli pelätty rajoittavan kirkon toimintavapautta.⁵

Kirkon ja ääriivasemmiston välejä oli sodan jälkeisistä vuosista lähtien yrittänyt parantaa esimerkiksi Tampereen hiippakunnan piispa Eelis Gulin, mutta tilanne ei ollut oleellisesti korjaantunut.⁶ Gulinilla oli työväenliikesuhteiden lisäksi säilyneen kirjeenvaihdon perusteella piispakunnasta parhaimmat suhteet presidentti Urho Kekkoeseen.⁷

Barrikadin toisella puolella ei epäilyksiä myöskään pyritty aktiivisesti kumoamaan. Suomen kommunistinen puolue vaati vuoden 1957 periaateohjelmassa selkein sanoin kirkon ja valtion erottamista ja todellista uskonnonvapautta kouluihin.⁸ 1950-luvun lopun tilanteessa nämä olivat radikaaleja puheita valtionkirkon asemaansa arvostavalle kirkolle, johon kuului 92 prosenttia kansasta.⁹ Vaikka kirkon ja kommunistien välit olivat varautuneet, Skdl:n äänestäjille tämä ei ollut ongelma. Kirkkoon kuului niin suuri osa kansasta, että politiikassaan kielteisesti kirkkoon suhtautuvat kansandemokraatit saattoivat saada vuoden 1958 eduskuntavaaleissa neljäsosan parlamenttipaikoista pitkälti vain kirkon jäsenten äänillä.¹⁰

Suomen kirkon suhtautuminen Neuvostoliittoon ja sen harjoittamaan järjestelmälliseen uskonnon vainoon niputetaan helposti yhdeksi pitkäksi koko kylmän sodan aikakauden kestäneeksi hiljaisuudeksi. Yleisemmin muistetaan lähinnä vain se, että vainot omakohtaisesti kokenut romanialainen Richard Wurmbbrand ei saanut alkuvuodesta 1975 pitää puhetilaisuuksiaan kirkoissa. Tapauksessa kirkon johdon on katsottu

saaneen kielteiseen kantaansa sivustatukea presidentti Kekkoselta.¹¹

Tämä yleistys ei täysin istu ainakaan 1950-luvun lopulla tilanteeseen. Suomen kirkossa oltiin yleisesti esimerkiksi *Kotimaa*-lehden välityksellä hyvin perillä siitä, että Neuvostoliitossa ja sen itäeurooppalaisissa satelliiteissa kristityt olivat todella ahlaalla. Luterilaisuuden kannalta tärkeät yhteydet Saksaan kärsivät DDR:n uskontopoliitikasta. Veljeskansana tunnetun Unkarin luterilaisten kova kohtalo oli myös hyvin tiedossa.¹² Tämänkaltaiset uutiset osaltaan lisäsivät syksyllä 1958 pelkoa siitä, mitä vaaleissa hyvin menestyneiden kansandemokraattien valtaanpääsy voisi Suomessakin kirkolle tarkoittaa.

Fagerholm III:lle kirkollista tukea

Tätä taustaa vasten tarkasteltuna kirkossa oli aihetta tyytyväisyyteen siinä vaiheessa,

3. Vaalien tulos. *Kotimaa* 11.7.1958.

4. Kristityt vaalien jälkeen. *Kotimaa* 29.7.1958.

5. Juha Seppo (1999) 'Kirkko ja itsenäinen Suomi 1917–1998', teoksessa Markku Heikkilä (toim.) *Uskonto ja nykyaika. Yksilö ja eurooppalaisen yhteiskunnan murros*, Juva: Atena, 10–29. Kirkon ja vasemmiston suhteista Suomessa sodan jälkeen: Mikko Malkavaara (2000) 'Kirkko muuttuvassa yhteiskunnassa. Kirkko toisen maailmansodan jälkeen', teoksessa Eino Murtorinne (toim.) *Kristinuskon historia 2000. Kirkko Suomessa*, Porvoo: Weilin+Göös, 213.

6. Eelis Gulin (1968) *Elämän lahjat. Jälkimmäinen osa 1945–1966*, Porvoo: WSOY, 132–133, 121–132.

7. Gulinin kokoelma Kansallisarkistossa sisältää kymmeniä ystävällisiä kirjeitä Kekkoselta vuodesta 1953 alkaen: KA EGK, 9; Pekka Niiranen (2000) *Kekkonen ja kirkko*, Jyväskylä: Kirjapaja, 185–186; Seppo (1999) 34–35.

8. Matti Helin (1996) *Päästä meidät pabasta. Uskonto Skdl:n politiikassa 1944–1961*, Saarijärvi: Turun yliopisto, 187–195.

9. Olavi Tarvainen (1963) *Suomen evankelisluterilainen kirkko vuosina 1957–1961*, Joensuu: Laajennettu piispaankokous, 5–7, 164–166. Valtionkirkkoasemaa korostettiin *Kotimaassa* myös yöpakkasyksynä 1958: Suunnan ilmaus. *Kotimaa* 14.10.1958.

10. Tähän seikkaan kiinnitti vuoden 1966 vaaleja esimerkkinä käyttäen huomiota myös sosiaalipoliitikan professori Heikki Waris: Heikki Waris (1968) *Muuttuva suomalainen yhteiskunta*, Porvoo: WSOY, 120.

11. Esim. Pekka Halmesmaa (2001) 'Suomettuminen sulki kirkot', *Kanava 2001*, 587–593.

12. Esim. Pravdan hyökkäys Canterburyn arkkipiispaa vastaan. *Kotimaa* 1.8.1958; Joka sunnuntai kasteita N-liiton kirkossa. *Kotimaa* 8.8.1958; Kirkosta eroaminen lisääntyy Itä-Saksassa. *Kotimaa* 19.9.1958; Tulossa koeteltu. *Kotimaa* 12.12.1958. Suomen kirkon suhteista Itä-Euroopan kirkkoihin: Malkavaara (2000) 228.

kun elokuun lopussa 1958 levisi tieto siitä, että K. A. Fagerholmin johtama laajapohjainen hallitus oli nimitetty pitkällisten neuvottelujen lopputuloksena. Mukana olivat kaikki muut eduskuntapuolueet paitsi Skdl ja Sdp:n oppositio.¹³ *Kotimaan* päätoimittajan professori Aarre Lauhan mukaan kirkkorukouksen pyyntö hyvästä hallituksesta oli ilmiselvästi kuultu.¹⁴

Fagerholmin kirkkoon kuulumattomuus oli ollut vuoden 1956 presidentinvaalien yhteydessä eräs häntä vastaan käytetty argumentti. Ehdokas itse oli tosin luvannut liittyä kirkkoon, jos hänet valittaisiin. Kirkon johdossa oli niitä, jotka olisivat mielellään toivottaneet Fagerholmin – yhden maan eturivin poliitikoista – kansankirkon jäsenyyteen. Muun muassa piispa Gulin oli toiminut 1950-luvun alussa aktiivisesti tämän päämäärän saavuttamiseksi. Kuten tunnettua, jäi presidentiksi valinta ja samalla kirkon jäsenyys Fagerholmilta yhden äänen päähän.¹⁵

Kirkon johtoportaan Fagerholmin kolmannen hallituksen nimittäminen otettiin kuitenkin tyytyväisenä vastaan. Piispa Eelis Gulin lähetti uudelle kulkulaitosten ja yleisten töiden ministerille Olavi Lindblomille onnen ja menestyksen toivotukset ja sai ministeriltä paluupostissa kiitollisen vastauksen: ”Vaikeata tehtävää aloittaessaan on miellyttävä tuntee omistavansa ystäviä, jotka antavat tukensa sen onnistumiseksi.”¹⁶

Sitä, ettei Fagerholmin hallitus ollut syntynyt kovin onnellisten tähtien alla ja että se oli alusta alkaen nimittäjänsä presidentti Kekkosen epäsuosiossa, ei varmasti politiikan ulkopuolella hallitustaipaleen ensimetreillä tiedetty.¹⁷ Onnitellessaan Lindblomia Gulin siis tuskin oli tietoinen korkeassa arvossa pitämänsä presidentti Kekkosen kannasta asiaan.

Suomen suurvaltanaapurissa K. A. Fagerholmin ministeriötä ei katsottu suopein silmin. Neuvostoliitto näki, että hallituksen olivat muodostaneet sille vihamieliset piirit ja ”ystävät” – kansandemokraatit sekä skogilaiset – jätetty syrjään. Kauppasuhteita alettiin ajaa pysähdyksiin, ja suurlähettiläs V. Z. Lebedev poistui mielenosoituksellisesti maasta.¹⁸

Syyskuun loppupuolella hallitus sai pientä sivustatukea kirkon suunnalta. Kirkkoa vuodesta 1951 johtanut arkkipiispa Ilmari Salomies ehdotti kirjeessään kollegoilleen, että ajankohta vaatisi kirkon korkeatasoista kannanottoa. Salomies lähetti muille piispoille julkilausumaehdotuksen, johon hän toivoi pikaista palautetta. Erityisellä kiireellä muotoillussa piispojen kannanotossa todettiin maan tilanne vakavaksi. Julistuksen erityishuoli kohdistui työllisyysnäkyymiin. Kriisissä ei piispojen mukaan ollut kysymys pelkästään työttömyydestä: Kyseessä oli koko yhteiskuntaelämä ja sen perusteet. Piispat kehottivat antamaan tukensa kaikelle työlle, joka pyrki yhteiskunnan turvallisuuden ja keskinäisen yhteisymmärryksen vahvistamiseen. Kirkon sisäisten kiertokirjeiden lisäksi julkilausuma julkaistiin myös lehdistössä.¹⁹ Piispojen julkilausuman teksti oli pyritty muotoilemaan mahdollisimman neutraaliksi, mutta sanavalintojen lisäksi julkaisuajankohta ja sen ympärillä käyty piispojen keskinäinen kirjeenvaihto osoittavat, että kysymys ei ollut vain kirkon ikaikaisesta huolesta yhteiskuntarauhasta, vaan taustalla oli yhä vakavammin kriisiin-tyvä poliittinen tilanne.

Yöpakkashallitukseksi myöhemmin ristityn Fagerholmin ministeriön aikana tapahtui eräs kirkon kannalta hyvin tärkeä ja kauaskantoinen asia. Pitkään vireillä ollut hanke perustaa Helsinkiin oma hiippakunta hyväksyttiin juuri Fagerholmille viimeiseksi jääneessä kolmannessa hallituksessa. Pian

13. Uusi hallitus muodostettu K.-A. Fagerholmin johdolla. *Kotimaa* 2.9.1958.

14. Uusi hallitus. *Kotimaa* 2.9.1958.

15. K.-A. Fagerholm (1977) *Pubemiehen ääni*, Helsinki: Tammi, 211, 263.

16. Kansallisarkisto (Helsinki) Eelis Gulinin kokoelma, KA EGK, 12 Olavi Lindblom Gulinille 2.9.1958.

17. Timo Soikkanen (2003) *Presidentin ministeriö. Ulkoasiainhallinto ja ulkopolitiikan hoito Kekkosen kaudella*, Hämeenlinna: Ulkoasiainministeriö, 207.

18. Soikkanen (2003) 206–208.

19. Oulun maakunta-arkisto (Oulu), OMA Simeliana 4 Martti Simojoen kokoelma Ab 27, Ilmari Salomies Simojolle ilman päivämäärää; KA Ilmari Salomiehen kokoelma, KA ISK, 13 Eino Sormunen Salomiehelle 15.9.1958; Eero Lehtinen (1958) *Lapuan hiippakunnan tuomiokapituli kiertokirje N:o 24*, Lapua: Lapuan hiippakunnan tuomiokapituli, § 1; Piispojen vetoamus. *Helsingin Sanomat* 23.9.1958.

enemmistöhallituksen muodostamisen jälkeen asian puolesta aktiivisesti työskennelleet miehet olivat kiertäneet piispa Gulinin johdolla tapaamassa ministereitä. Keskeinen rooli asian nopeassa läpiviemisessä oli valtiovarainministeri Päiviö Hetemäellä, jonka professori Aarre Lauha oli pehmittänyt saunassaan Lohjalla hiippakuntahankkeelle myötämieliseksi. Myös sukulaisuus yhdisti. Hetemäki oli nimittäin Aarre Lauhan puolison Aune Lauhan serkku. Lopullinen päätös tehtiin hallituksessa lopulta ennätysvauhdissa. Kun opetusministeri Kaarlo Kajatsalo, jolle asia virallisesti kuului, ei saanut budjettiesitystä ajoissa valmiiksi, Hetemäki esitti Helsingin hiippakunnan perustamista suullisesti hallituksen iltakoulussa syyskuun lopussa 1959. Asia hyväksyttiin ilman vastalauseita. Jaakko Simojoki arvioi Helsingin hiippakunnan perustamisprosessia käsitelleessä pastoraalityössään, että hallituksen suopeutta todennäköisesti edesauttoi halu saada itselleen vaikeuksien keskellä tunnustusta myös kirkon suunnalta.²⁰

Porkkalan vuokra-alueen palauttaminen tammikuussa 1956 oli syksyllä 1958 vielä suomalaisten tuoreessa muistissa, ja alueen kirkollisetkin jälleenrakennustyöt olivat yhä kesken. Samaan aikaan kun Helsingin hiippakunta asiaa vietiin päätökseen hallituksessa, Porvoon hiippakunnan piispan G. O. Rosenqvistin johtama delegaatio kävi tapaamassa Päiviö Hetemäkeä Porkkalan alueen kirkollisen jälleenrakentamisen merkeissä. *Kotimaa*-lehden mukaan valtiovarainministeri suhtautui kirkon toivomukseen lisärahoituksen saamiseksi korjaustöihin positiivisesti ja lupasi puoltaa asiaa seuraavan vuoden talousarvioon.²¹

Seurakuntailta Helsingin työväentalolla

Yöpakkassyksyllä 1958 sijoittui Helsingin luterilaisten seurakuntien järjestämä Kirkko ja kaupunki -aktio, jonka tarkoituksena oli tavoittaa kirkosta vieraantuneita kaupunkilaisia. Tapahtuman päätähdeksi oli kutsuttu Yhdysvalloissa asuva keisarillisen Suomen suuriruhtinaskunnan senaatissa vuonna 1917 aikanaan mukana ollut senaattori Oskari Tokoi.²² Tokoi oli kokenut 1940-lu-

vun puolella välissä uskonnollisen herätyksen ja toiminut sen jälkeen usein puhujana kirkollisissa tilaisuuksissa. Työväenliikkeeseen kontakteja etsineen piispa Eelis Gulinin kanssa Tokoi oli ystäväystynyt piispan Amerikan matkan aikana, minkä jälkeen heidän välillään oli alkanut tiivis kirjeenvaihto.²³

Kirkko ja kaupunki -tapahtuman yhteydessä marraskuun alussa 1958 Tokoi ja Gulin esiintyivät samassa Helsingin työväentalossa järjestetyssä tilaisuudessa. *Suomen Sosialidemokraatti* antoi tapahtumalle runsaasti palstatilaa.²⁴ Tokoi käsitteli puheessaan kansalaissodan vaikeita muistoja ja menneiden aikojen virheiden anteeksi-antamisen tärkeyttä. Hän viittasi myös ajankohtaiseen poliittiseen kriisiin. Tokoin mielestä millään ryhmällä ei ollut oikeutta kaikin keinoin pyrkiä torpedoimaan eduskunnan enemmistön luottamusta nauttivaa hallitusta. Tokoi painotti voimakkaasti demokratian ja perustuslaillisuuden merkitystä. Puheensa lopuksi hän halusi vielä painottaa Jumalan asemaa kansallisen anteeksianton välikappaleena ja maan itsenäisyyden takaajana.²⁵

Tokoin puhe kirkon järjestämässä tilaisuudessa tulkittiin poliittiseksi kannanotoksi ainakin siinä leirissä, mihin senaattorin puheen terävin kritiikki oli suuntautunut. *Kansan Uutisten* pakinoitsijana nimimerkillä

20. Jaakko Simojoki (1998) *Läpi vastusten kansankirkon tehokkaaksi työaseeksi. Helsingin hiippakunnan synty 1923–1959*. Ylemmän pastoraalin tutkimus Helsingin hiippakunnassa, Helsinki: Helsingin hiippakunnan tuomiokapituli, 72–75. Kyseinen teos on luettavissa tuomiokapitulin kirjastossa.

21. 20 miljoonaa valtiolta Porkkalan seurakunnille? *Kotimaa* 26.9.1958. Porkkalan kirkkojen vaurioista vuokra-aikana: Jari Leskinen & Pekka Silvast (2001) *Suljetun aika. Porkkala Neuvostoliiton sotilaallisena tukikohdaksi vuosina 1944–1956*, Juva: WSOY, 229–231.

22. Oskari Tokoi & Irene Tokoi (toim.) (1959) *Maanpakolaisen muistelmia*, Helsinki: Tammi, 5–7, 410–413.

23. Gulin (1968) 265, 276–277; Gulinin arkistossa on kymmeniä kirjeitä Oskari Tokoilta: KA EGK, 19 Oskari Tokoi Gulinille. Oskari Tokoin aikaisemmista vaiheista: Oskari Tokoi (1947) & Irene Tokoi (toim.) *Maanpakolaisen muistelmia*, Helsinki: Tammi.

24. Haaste seurakunnille ja meille kaikille. *Suomen Sosialidemokraatti* 4.11.1958; Kirkko ja kaupunki. *Suomen Sosiaalidemokraatti* 5.11.1958.

25. Demokratian periaatteet esitetty Suomen perustuslaissa. *Suomen Sosiaalidemokraatti* 6.11.1958.

Piispa Eelis Gulin kerää kolehtia presidentti Urho Kekkoselta Kirkko ja kaupunki -aktion jumalanpalveluksessa marraskuussa 1958. Lehtikuva Oy.

”Juorkunan Jussi” toiminut Kerttu Kaunis-kangas-Salonen kritisoi voimakkaasti Tokoin esiintymistä. Sama mies, joka nyt liikkui piispojen seurassa ja piti saarnoja, oli entinen sosialisti, joka oli vielä 1920-luvulla vaatinut kirkon ja valtion erottamista! Osallistumalla seurakuntien tilaisuuteen Tokoi oli ”Juorkunan Jussin” mukaan antanut itsensä sellaisten avuksi, joiden tarkoituksena oli ”työväenliikkeen tukahduttaminen”.²⁶

Myös *Kotimaa* lehdessä nimimerkillä ”Seppä” pakinoi Vernerin Louhivuori otti kantaa Tokoin puheeseen:

”Nyt on saatu meille eri puolueita paitsi kommunisteja edustava hallitus – kommunistimiehen ”kansandemokraattisesta” nimestään huolimatta edustavat meillä diktatuuria ja katuparlamenttia, joista Tokoi sanoi niistäkin lujat sanat – niin, kun meillä on kaikkia kansamme todella demokraattisia voimia edustava hallitus, niin nythän meidän olisi koetettava tukea sitä kaikin voimin, jotta se saisi valtiollisiamme kunnolliseen kulkuun eikä sille kävisi kuin Tupavuorelle. Jos se sekä pahasti kallistellen juuttuu liejuun, niin saa siihen sitten hakea ponttoneja, jos mistä, jos mielii taas saada sen nostetuksi kölilleen.”²⁷

”Seppä” päästi ikään kuin vahingossa *Kotimaan* alakerrassa julkisuuteen sen, mitä hän ja varmasti laajemminkin piirit ajattelivat. Hallitusta uhannutta karilleajoa ”Seppä” vertasi kuukautta aiemmin Naantalissa tapahtuneeseen kansallisen öljy-yhtiön Nesteen tankkerin haaksirikkoutumiseen.²⁸ Takuumieheksi kommunistien röykytykselle Seppä otti aikanaan vallankumousta yrittäneen Oskari Tokoin, joka sittemmin oli tehnyt näiden hankkeiden suhteen täyskäännöksen.

”Kirkko ja kaupunki -rynnistys”, kuten *Kansan Uutiset* tapahtumaa nimitti, sai marraskuun 1958 lopussa vielä osakseen lehden erityisen huomion. Skdl:n pääideologina tunnettu Tuure Lehén oli käsittelyt kirkon ja työväenliikkeen suhteita nuorten maanantaikerhon keskustelutilaisuudessa Helsingissä pitämässään alustuksessa käyt-

täen esimerkkinä juuri Kirkko ja kaupunki -tapahtumaa. *Kansan Uutiset* julkaisi Lehénin sanoman lyhennelmän lukijakunnalleen. Lehén piti ”Kirkko ja kaupunki -rynnäkköä” kirkon uutena taktiikkana työväestön keskuuteen soluttautumisessa. Tätä varten oli Amerikasta asti tilattu *Kotimaassa* työväenliikkeen veteraaniksi nimitetty Oskari Tokoi. Lehén ilmoitti pyrkivänsä puheessaan puolueettomasti arviomaan sitä, oliko kirkko mahdollisesti muuttanut tapojaan ja luopunut työväenvastaisuudestaan.²⁹

Tässä ”neutraalissa” tutkimuksessa todistusaineistoksi Tuure Lehén esitti sanasta sanaan lainauksen *Kotimaa*-lehdessä olleesta ”Sepän” pakinasta, jossa hän oli kehoittanut kaikin keinoin tukemaan hallitusta, jossa ei ollut kommunisteja. Tämä kirjoitus todisti sen, että puheet kirkon epäpoliittisuudesta olivat valhetta ja ”kirkko ja kaupunki -rynnäköön” motiivi oli ollut ennen kaikkea poliittinen. Kirkollisen lehden hallitukselle antaman tuen Lehén määritteli oikeistopoliittiseksi propagandaksi. *Kotimaan* linja oli identtinen *Uuden Suomen* kanssa, ja sen vuoksi lehti oli ”kokoomuspuolueen työrukkanen”. Kirkon marraskuun alussa 1959 järjestämän hyökkäyksen ajankohtakaan ei ollut sattumaa, vaan se oli tarkoituksellisesti ajoitettu samaan aikaan muiden taantumuksellisten voimien kanssa. Jos tapahtuman kulut oli maksettu verovarjoilla, kirkko oli maksajille selityksen velkaa.³⁰

Kyse ei ollut pelkästään julkisuutta varten tehdystä lehdistöpropagandasta. Kirkko käsitettiin Fagerholmin hallituksen tukijaksi myös siinä Skp:n sihteeristön asettamassa toimikunnassa, jonka tehtäviin kirkon ideologisen työn torjumisen suunnittelu kuului. Skp:n johtomiehiin kuuluneen Veikko Hauhian johdolla työskennelleessä komissiossa nähtiin Kirkko ja kaupunki -tapahtuma osana kansanvaltaisten tahojen yhteistä koalitiota, jonka tarkoituksena oli pitää Fagerholmin hallitus pystyssä.³¹ Tällä selittyy myös *Kansan Uutisten* huomattava aktiivisuus kirkon kritisoinnissa yöpakkasten aikana. Kun hallitus piti saada nurin, samalla piti keikuttaa myös sitä tukevia voimia.

”Terveisin, tuus Johannes Virolainen”

Marraskuun lopussa 1958 arkkipiispa Ilmari Salomies kirjoitti ulkoministeri Johannes Virolaiselle maata koetelleen kriisin johdosta kirjeen. Koska kirjettä ei ole säilynyt Johannes Virolaisen arkistossa, on siitä tehtävä johtopäätökset Virolaisen 28.11.1958 päiväämään pitkän vastauskirjeen perusteella. Maalaisliiton ministerit³² olivat saaneet edellisenä päivänä eduskuntaryhmältään oikeuden erota hallituksesta. Kirjeensä aluksi Virolainen kiitti Salomiestä hänelle vaikean tilanteen keskellä lähetetyistä lohduttavista terveisistä. Ne olivat osoittaneet, että Salomiehen kaltaiset ”vakavasti ajattelevat kansalaiset” seurasivat aikaansa. Virolainen totesi, että hallitus oli muodostettu kolmea kuukautta aiemmin suurin odotuksin. Onnistumisen esteeksi olivat muodostuneet ne sosiaalidemokraatit, jotka olivat liittyneet kommunistien kanssa samaan arvostelun rintamaan. Tämän lisäksi hallitusta rakennettaessa ei ollut kuunneltu presidentin ja Virolaisen itsensä esittämiä varoittavia sanoja. Hallituksesta jäivät pois äärivasemmisto, osa sosiaalidemokraateista ja ay-liike. Niiden sijaan mukaan oli tullut sellaisia tahoja, joita Neuvostoliitto väitti itselleen vihamielisiksi. Naapuri oli antanut heti ministeristön muodostamisen jälkeen ymmärtää, ettei se halunnut olla missään yhteistyössä sen kanssa.

Ulkoministerin salkkua Virolainen kertoi arkkipiispalle saaneensa tämän vuoksi kantaa ”hivittävän paineen” alaisena. Näin oli käynyt siitäkin huolimatta, että hallitus oli tehnyt kaikkensa todistaakseen, ettei se halunnut muuttaa ulkopolitiikkaa. Ponnisteluista ei ollut kuitenkaan ollut mitään hyötyä. Syyllistä ei kuitenkaan kannattanut alkaa etsiä hallituksesta eikä suomalaisista ylipäätänsä. Ulkoministeri jatkoi:

”Me olemme oikeassa ja naapuri on väärässä, koska se epäilee meitä turhaan. Mutta emme valitettavasti voi heidän kantaansa muuttaa, vaikka tahtoisimmekin. Kun olen vakuuttunut siitä, ettei maan asema parane, jos tämä hallitus jatkaa, päin vastoin huononee, esitin jo yli kaksi viikkoa

sitten, että meidän on yhdessä, kaikkien rakentavien voimien, rauhallisesti tilanne selvitettävä ja tämän hallituksen jätettävä paikkansa Tasavallan Presidentin käytettäväksi. Tämä ei ole henkilökysymys eikä jonkin puolueen, tässä on kysymys maan kohtalosta. Kun asia ei kuitenkaan lähtenyt liikkeelle, minun oli pakko ottaa vastuu ja ilmoittaa, että en voi enää istua hallituksessa marraskuun yli. Nyt on saatu keskustelut käyntiin ja ensi viikon aikana toivottavasti saadaan ratkaisu.”³³

Virolainen siis käytti Fagerholmin hallituksen kamppaillessa elämästä ja kuolemasta aikaa kirjoittaakseen omat perustelunsa arkkipiispalle siitä, miksi hänen oli erottava hallituksesta. Yrittikö arkkipiispa mahdollisesti vedota omassa kirjeessään Virolaista ja hallitusta yhä jatkamaan? Vastauksen perusteleva sävy viittaisi tähän.

Hallitus hajoaa – piispat rohkaisevat presidenttiä

Virolaisen kirjeessään arkkipiispalle lupaa- ma ero ministerin paikalta tapahtui lopulta joulukuun neljäntenä päivänä. Pääministeri Fagerholm yritti vielä pitää hallituksen pystyssä tämän jälkeen, mutta muut maalaisliiton ministerit löivät viimeiset naulat sen arkkuun seuraamalla Virolaisen esimerkkiä. Tämän seurauksena pääministeri joutui jättämään presidentille koko hallituksensa eronpyynnön.³⁴ Samana päivänä, kun

26. Periaatteiden myyminen. *Kansan Uutiset* 6.11.1958.

27. Alasimelta 2961 Puuttui yhtä. *Kotimaa* 7.11.1958.

28. Markku Kuisma (1997) *Kylmä sota, kuuma öljy – Neste, Suomi ja kaksi Eurooppaa*, Porvoo: WSOY, 262–263.

29. Valtio Kirkko ja työväenliike I. *Kansan Uutiset* 23.11.1958; Helin (1996) 185–186. Helin ei tarkastele tässä kohdin Kirkko ja kaupunki -tapahtumaa tai Tokoin vierailua yöpakkaskriisin näkökulmasta.

30. Valtio Kirkko ja työväenliike I. *Kansan Uutiset* 23.11.1958; Valtio Kirkko ja työväenliike II. *Kansan Uutiset* 25.11.1958.

31. Helin (1996) 226–229. Veikko Hauhiasta ja hänen toiminnastaan Supon tiedottajana: Kimmo Rentola (1997) *Niin kylmää että polttaa. Kommunistit, Kekkonen ja Kreml 1947–1958*, Keuruu: Otava, 432–444.

32. Maalaisliittolaiset ministerit saivat ryhmältä eroamisvaltuudet. *Maakansa* 28.11.1958.

33. KA ISK, 14 Johannes Virolainen Salomiehelle 28.11.1958; Seppo (1999) 35.

34. Hallitus eronnut. *Kotimaa* 5.12.1958.

hallitus jätti paikkansa, arkkipiispa Ilmari Salomies tarttui jälleen kynäänsä ja otti kantaa yhä vakavammalta vaikuttavaan ulkopolitiittiseen kriisiin. Tällä kertaa hän kirjoitti presidentille:

”Kunnioitettu Veli,
Ollessamme eilen koolla piispojen yksityisessä neuvottelussa oli keskustelujemme aiheena myös huoli maan asioista. Sain tällöin tehtäväkseni ilmaista Sinulle luottamuksemme maan johtoon ja halumme yhdessä kristikansamme kanssa rukouksin tukea valtakuntamme päämiehen toimia maan parhaaksi. Tunsimme tarvetta sanoa, että Hän, jolla on valta ohjata ihmissyitä ja siunata ne valollaan, auttaisi meitä tässä maassa yli ristiriitojen löytämään toisemme ja tuntemaan vastuumme isänmaan kohtalosta,
Kunnioittavasti tervehtien Ilmari Salomies”³⁵

Piispat olivat parhaillaan koolla Laajennetun piispainkokouksen merkeissä, ja he sopivat pöytäkirjan ulkopuolella, että kirkon johdon oli annettava presidentille viesti, että hän nautti piispojen täyttä luottamusta.³⁶ Salomiehen huoli ei viestissä kohdistunut Neuvostoliiton painostukseen vaan suomalaisten sisäisiin ristiriitoihin. Arkkipiispa oli muotoillut asian näin siitä huolimatta, että hän oli vastikään saanut eroamaan joutuneen hallituksen ulkoministeriltä ensikäden tietoa myös Neuvostoliiton roolista asiassa.

YYA-sopimus Jumalan tahdosta

Itsenäisyyspäivänä maan johto kokoontui perinteiseen tapaan juhla jumalanpalvelukseen Helsingin tuomiokirkkoon. Piispa Eelis Gulin piti jumalanpalveluksessa saarnan, jonka taustana oli selkeästi ajankohtainen poliittinen kriisi. Gulin tarkasteli saarnassaan Suomen maantieteellistä asemaa idän ja lännen rajalla. Hän kertoi, että tätä historioitsijoiden kohtaloksi nimittämää asiaa saattoi tarkastella myös Raamatun valossa. Piispan mukaan Suomen asema ei ollutkaan kohtalo, vaan kutsumus, koska kaiken takana oli Jumalan johdatus. Samoin oli tulkittava YYA-sopimus:

”Näin meidän on pidettävä entisen vihollisemme kanssa tehtyä ystävyyssopimustamekin hänen antamanaan, että me ainutlaatuisissa suhteissamme näyttäisimme tietä kansojen uudelle yhteiselämälle.”³⁷

Maan keskeisimmät lehdet käsittelivät Gulinin saarnaa kertoessaan lukijoilleen itsenäisyyspäivän vietosta, mutta piispan YYA-sopimukselle antama tunnustus oli järjestelmällisesti rajattu pois.³⁸

Gulinin saarnasta olisi rauhallisemmassa poliittisessa tilanteessa saattanut syntyä merkittäväkin uutisaihe. Muutamaa päivää hallituksen eron jälkeen yleisilannetta pidettiin kuitenkin ilmeisesti niin tulenarkana, että piispan YYA-sopimukselle antama siunauksellinen status nähtiin paremmaksi ignoroida. Myöskään saarnaan mahdollisesti kriittisesti kantaa ottavia kirjoituksia ei edes vasta kaatuneen hallituksen takana olleissa lehdissä haluttu tuolloin kirjoittaa.

Postitse saapui kuitenkin kahdelta varsin tunnetulta henkilöltä positiivista palautetta. Valtakunnan ensimmäisen naisen tehtävää vaikeiden sotavuosien aikana hoitanut Gerda Ryti oli ollut kuulemaansa julistukseen hyvin tyytyväinen. Kirjeestä saa vaikutelman, että julkisuutta tuolloin muutoin kaihtanut rouva Ryti olisi ollut paikalla jumalanpalveluksessa. Presidentti Risto Rytin leski halusi myös lähettää Gulinille 12.7.1958 Jumalalta saamansa profetian, jonka mukaan Suomen tulevaisuus oli oleva loistava. Samankaltaisen viestin hän oli saanut jo kesällä 1946. Ruotsinkielisessä profetiassa viitattiin ilmeisesti samaan itsenäisyyspäivään, jona kirje oli kirjoitettu. Suomen mainittiin siinä olevan Jumalan mallimaa, jonka suuri hetki oli lähellä. Profetiasa luvattiin, että oikeamielinen henkilö oli tuleva julistamaan Suomen merkityksen koko maailmalle. Gerda Ryti antoi ymmärtää, että kyseessä oli piispa Gulin.³⁹

Gulinille Rytien perhe oli entuudestaan tuttu. Piispa oli käynyt helmikuussa 1946 tapaamassa Risto Rytiiä ja osaa muista syytetyistä Katajanokan vankilassa samana päivänä, kun sotasyylisyysoikeus oli antanut päätöksensä. Gulinin muistelmien mukaan presidentti oli suhtautunut hänen käyntiin-

sä ystävällisesti. Varautuneempi oli ollut Väinö Tanner.⁴⁰

Palautetta saarnasta tuli myös Gulinin pitkäaikaiselta tuttavalta Suomi-Neuvostoliitto -seuran puheenjohtajalta Sylvi-Kyllikki Kilveltä. Myös piispa itse oli liittynyt Paasikiven kehotusta seuraten SNS:n jäseneksi jatkosodan jälkitilanteessa.⁴¹ Hän kertoi kuunnelleensa miehensä Skdl:n kansanedustajan Eino Kilven kanssa itsenäisyyspäivän saarnaa radiosta. Puhe oli tehnyt heihin vaikutuksen ”inhimillisyytensä ja poliittista sopua rakentavan sävynsä vuoksi”.⁴²

Yhteydenpito Kilpien ja useiden muiden kansandemokraattien kanssa oli osa piispa Gulinin ilmeistä pyrkimystä saada parannettua kirkon suhteita suuntaan, missä siihen suhtauduttiin muutoin suurin varauksin. Esimerkiksi Skdl:n puheenjohtajan huoltopäällikkö K. L. Kulon kanssa Gulin kävi pitkään kirjeitse väittelyä kristinuskon totuudesta.⁴³ Osoittamalla hyväntahtoista ystävällisyyttä Gulin voitti esimerkiksi Kilpien sympatiat.⁴⁴ Alkuvuodesta 1957 Gulin yritti kutsua Eino Kilven välityksellä koko Skdl:n eduskuntaryhmän valtiopäivien avajaisjumalanpalvelukseen, mutta paikalle tuli ilmeisesti vain Kilpi itse.⁴⁵

Urho Kekkonen kiinnitti päiväkirjassaan keväällä 1958 huomiota Porkkalan palautuksen jälkeen alkaneeseen Neuvostoliiton vastaisen kiihotuksen aaltoon.⁴⁶ Kyseisestä ilmiöstä piispa Gulinille purki sydäntään samoihin aikoihin diplomaattikutsuilla myös Neuvostoliiton Helsingin suurlähettiläs V. Z. Lebedev. Lähettiläs oli ilmaissut piispalle huolensa Suomessa julkaistavasta sotakirjallisuudesta. Gulinin puolustelut eivät olleet tehonneet. Lebedevin mukaan Neuvostoliitossa ei moista kirjallisuutta painettu.⁴⁷

Suurlähettilään innoittamana tai ilman Gulin oli ryhtynyt asiassa aktiiviseksi ja vaitinut julkisuudessa Neuvostoliiton vastaisen kirjallisuuden vähentämistä Suomessa. Näin oli tapahtunut Suomi-Neuvostoliitto-seuran keskusjohtokunnan jäsenen, Kone-yhtiön toimitusjohtajan vuorineuvos Heikki Herlinin mukaan, jonka välittämiin terveisiin pohjautuen Sylvi-Kyllikki Kilpi saattoi kiittää Gulinia lähettämässään kirjeessä.⁴⁸

Gulin oli presidentti J. K. Paasikiven suuri

ihailija, joka pyrki omassa ulkopoliittikkaa sivuavassa toiminnassaan pysymään ilmeisesti mahdollisimman pitkälti esikuvansa linjoilla.⁴⁹ Kuinka sydämestään hän hyviä naapurisuhteita ajoi, on kokonaan toinen kysymys. Professori L. A. Puntila kertoi päiväkirjassaan 1970-luvun puolivälissä helsinkiläiseltä papilta kuulemansa tarinan Gulinista. Sen mukaan hänen vaimonsa Helmi Gulin oli kerran suuren joukon kuullen todennut, että ”Kyllä se Hrushtshov pitäisi tappaa!” Piispa oli kauhistunut ja ilmaissut hämmästyksensä. Tähän piispatar oli vain todennut, että piispa itse oli ollut vielä aamulla samaa mieltä.⁵⁰ Kyseinen kertomus saattaa hyvin olla legenda, mutta on silti hyvä ottaa huomioon, etteivät Gulinin jul-

35. Tasavallan Presidentin Arkistosäätiö (Orimattila) Urho Kekkonen arkisto, TPA UKA, 1/33 3 Salomies UKK:lle 4.12.1958; Niiranen (2000) 219.

36. Julistuksen on laskeuduttava jalustaltaan ihmisten maailmaan. *Kotimaa* 9.12.1958.

37. KA EGK, 2 Itsenäisyyspäivän saarna 1958; Gulin (1968) 142–143.

38. Juhlajumalanpalvelus Suurkirkossa. *Maakansa* 9.12.1958; Vakavin mielin juhliittiin 41. itsenäisyyspäivää. *Helsingin Sanomat* 8.12.1958; Lipunnosto, juhlanjumalanpalveluksia ja kunnianosoituksia sankarihaudoilla. *Uusi Suomi* 8.12.1958.

39. KA EGK, 16 Gerda Ryti Gulinille 6.12.1958. Gerda Rydin uskonnollisuudesta: Hanna-Liisa Ryti-Erkinheimo (1998) *Gerda Rytin elämäkerta I*, Juva: WSOY, 452–457; Salme Saure (1983) *Maan äidit*, Jyväskylä: Gummerus, 138–145.

40. KA EGK, 16 Gerda Ryti Gulinille 8.11.1947; Gulin (1968) 134–135.

41. Gulin (1968) 143.

42. KA EGK, 9 Sylvia-Kyllikki Kilpi Gulinille 6.1.1959; KA Sylvia-Kyllikki ja Eino Kilven kokoelma SKEKK, 5 Sylvia-Kyllikki Kilpi Gulinille 6.1.1959; Helin (1996) 212. Helin mainitsee Kilpien antaman positiivisen palautteen saarnasta. Kalevi Kalemaan kirjoittamassa Sylvi-Kyllikki Kilven elämäkerrassa ei mainita tuttavuutta Gulinin kanssa. Jotain mainintoja Kilven suhtautumisesta uskontoon kirjassa on: Kalevi Kalemaa (1992) *Sylvia-Kyllikki Kilpi Sörnäisten tyttö*, Juva: WSOY, 243–244.

43. Gulin (1968) 154.

44. KA SKEKK, 9 Eino Kilven päiväkirja 2.11.1958.

45. KA SKEKK, 9 Eelis Gulin Kilvelle 30.1.1957; KA SKEKK, 9 Eino Kilven päiväkirja 1.2.1957, 2.2.1957.

46. Juhani Suomi (toim. 2001) *Urho Kekkonen päiväkirjat 1 1958–1962*, Helsinki: Otava (UKK pk. 1), 50 (27.2.1958).

47. Gulin (1968) 142.

48. KA EGK, 9 Sylvia-Kyllikki Kilpi Gulinille 6.1.1959; KA SKEKK, 5 Sylvia-Kyllikki Kilpi Gulinille 6.1.1959.

49. Gulin (1968) 140–145, 219–227.

50. L. A. Puntila & Kauko I. Rumpunen (toim.) (1995) *Huomautin hyvin täsmällisesti...*, Keuruu: Otava, 347.

kisuudessa lausumat kommentit aina välttämättä olleet koko totuus hänen mielipiteistään Neuvostoliitosta.

Kotimaa kannustaa kirkkokansaa Paasikiven linjalle

Yli neljäkymmentä vuotta myöhemmin saattaa olla vaikea tavoittaa sitä ilmapiiriä, mikä yöpakkaskriisin aikana Suomessa vallitsi. Varsinkin kun tiedämme tapahtumien alun ja lopun sekä monet kulissien takaisen poliittisen pelin käänteet, jotka olivat suomalaisten suurelle enemmistölle tuolloin täysin vieraita. Turvallisen välimatkan päästä on helppo nähdä asiat jälkiviisaasti. Itsenäisyyspäivän alla 1958 maan tulevaisuus näytti moniin silmiin varsin synkältä.

Jotain kansalaisten aidosta huolesta kertoi *Kotimaassa* joulukuun alussa julkaistu useiden kuopiolaisten pappien ja virkamiesten allekirjoittama rukousveto. Siinä todettiin, että tarkkaan laaditutkin kansan tulevaisuutta koskevat suunnitelmat voivat jäädä toteutumatta, koska tielle saattoi ilmaantua esteitä, joita ei olisi osannut ennakoida. Suomen kansa oli kuitenkin aina turvannut johdatukseen. Vetoimuksen allekirjoittajat toivoivatkin, että kirkot täyttyisivät itsenäisyyspäivänä rukoilevalla kansalla. Vetoimus päättyi salaperäisesti viittaukseen virteen numero 460, jonka kirjoittajaksi mainittiin Elias Lönnrot.⁵¹ Katsaus tuolloin käytössä olleeseen virsikirjaan osoittaa, että kyseessä oli Lönnrotin käsialaa ollut hyvin isänmaallinen virsi, jossa korostettiin Jumalan Suomelle vaarojen keskellä antamaa vapautta ja varjelusta.⁵²

Presidentti Kekkonen piti pian itsenäisyyspäivän jälkeen radio- ja televisiopuheen, jossa hän otti suorasanaisesti kantaa Neuvostoliiton kanssa syntyneeseen luottamuspulaan. Kekkonen korosti sitä Paasikiven oppia, että suhde itäiseen naapuriin oli maan kohtalonkysymys. Erityisesti Suomen lehdistön neuvostovastaisuus sai Kekkonen moitteista osansa. Kekkonen sanoi uskovansa, ettei eronpyynnön jättänyt hallitus ollut pyrkinyt ulkopoliittikan muuttamiseen, mutta kerran syntyneen yleisen luottamuspuolan poistaminen ei ollut helppoa.⁵³

Kekkoselle kelpasi ainakin hänen tampe-

relaiselle kirkkoherralle Paavo Viljaselle kirjoittamansa kirjeen mukaan myös Korkeampi apu yöpakkaskriisin selvittämisessä:

”Olen varma, että me taas selviämme vaikeuksistamme. Tunnen korkean vastuuni ja anon voimaa ja viisautta niin toimia, että maan vapaus tulee turvatuksi.”⁵⁴

Tasavallan presidentin Suomen ja Neuvostoliiton suhteita käsitellyt puhe oli kuunneltu tarkkaan myös *Kotimaan* toimituksessa. Joulun aatonaattona lehti ohjasi lukijoitaan Paasikiven ulkopoliittiselle linjalle. Suomi oli joutunut lehden mukaan omasta tahdostaan riippumatta arkaluontoiseen ulkopoliittiseen asemaan. Syy tähän oli ”suurvaltojen kiristynyt jännitys”. Päätoimittaja Lauhan mukaan presidentin puheessa ollut ”vetoisuus Paasikiven ulkopoliittisen linjan noudattamisesta sai koko Suomen kansan vilpittömän kannatuksen”. Suomen asema idän ja lännen rajalla oli kutsumuksellinen ”palvelustehtävä”. Lauha ilmaisi pääkirjoituksessaan myös ilonsa Suomen ja Venäjän ortodoksisten kirkkojen hyvistä suhteista ja toivoi, että luterilaiselle kirkollekin avautuisi mahdollisuus vastaaviin kontakteihin Neuvostoliiton protestanttien kanssa. Näin Suomen kirkko voisi edistää kansojen yhteisymmärrystä.⁵⁵

Kotimaan toivomus kansallisesta yksimielisyydestä oli pantu ilmeisellä tyytyväisyydellä merkille myös Tamminiemessä. Presidentti Kekkonen on leikannut pääkirjoituksen omaan vuosikirjaansa. Tämä osoittaa, että presidentti seurasi *Kotimaata* ja sitä, miten kirkossa asioihin reagoitiin.⁵⁶

Kulttuurikäynti Leningradissa sulattaa yöpakkaset

Fagerholmin eronneen hallituksen tilalle yritettiin reilun kuukauden ajan löytää uutta korvaavaa vaihtoehtoa. Tulehtuneessa poliittisessa tilanteessa tehtävä osoittautui todella vaikeaksi. Lopulta ainoaksi vaihtoehdoksi jäi maalaisliiton vähemmistöhallitus, jonka pääministeriksi tuli V. J. Sukselainen.⁵⁷

Kotimaa käsitteli Sukselaisen hallituksen muodostamista sekä uutisen että pääkirjoituksen muodossa. Lehti iloitsi siitä, että hal-

litus oli lopulta muodostettu parlamentaarisiin keinoihin. Kapeaa pohjaa valiteltiin ja toivottiin, ettei hallitus joutuisi hakemaan tukea milloin mistäkin suunnasta. Tässä ilmeisesti vihjattiin kansandemokraatteihin, koska lehti toivoi ”kansanvaltaa” kannattavien tahojen suhtautuvan myötämielisyydellä hallituksen toimintaan. Erityisesti *Kotimaata* ilahdutti, että opetusministeriksi oli valittu vakaumuksellisena kristittynä tunnettu Heikki Hosia. Uudelle ministeriölle antoi tukensa myös nimimerkki Sepän pakina.⁵⁸ Kotimaan kirjoittelussa uudesta hallituksesta oli havaittavissa tyytyväisyyttä tiettyllä varauksella. Helpotus varmasti oli, että kansandemokraatit olivat ulkopuolella, mutta samalla pelättiin sitä, että hallitus joutuisi kansanvaltaisen tuen puutteessa nojamaan Kotimaan ei-kansanvaltaisenä pitämään äärivasemmistoon.

Tyytyväisyyteen oli syytäkin, sillä uusi hallitus oli syntynyt kirkon kannalta valoisien tähtien alla. Hallituksen nimittämisen kanssa samana päivänä oli eduskunta nimittäin tehnyt päätöksen Helsingin hiippakuntaan tarvittavien varojen sisällyttämisestä vuoden 1959 tulo- ja menoarvioon.⁵⁹

Kotimaa pyysi päätöksen jälkimainingeissa lausunnon asiasta sekä edellisen hallituksen että virkaatekevän ministeriön opetusministeriltä. Asian käytännössä hoitaneen opetusministeri Kaarlo Kajatsalon kommentista oli löydettävissä kätkeyttä pettymystä Fagerholmin hallituksen kohtalon johdosta. Kajatsaloon oli tehnyt vaikutuksen piispa Gulinin asenne uutta hiippakuntaa kohtaan edeltävänä syksynä: ”Aikana, jolloin maalliset ruhtinaat vain tavoittelivat lisää valtaa, oli ilahduttavaa tavata hengellinen ruhtinas, jonka pyrkimyksenä oli valtansa vähentäminen.”⁶⁰ Tämä vertauksen maallinen ruhtinas oli epäilemättä Kajatsalon mielestä Urho Kekkonen.

Hallituksen ensimmäisiin onnittelijoihin kuului Suomen kirkon priimas:

Turussa 14.1.1959

”Kunnioitettu Herra Pääministeri,

Tapahtuneen ratkaisun johdosta lähetän parhaat onnitteluni ja toivotan Teille sekä hallituksellenne menestystä vaikeassa

tehtävässänne sekä apua ja voimaa Häneltä, jonka kädessä ovat kansojen kohtalot.

Samalla esitän yhdessä monien kanssa tuntemani lämpimän kiitollisuuden kaikesta vaivasta, jota Te, Herra Pääministeri, olette nähnyt rakentaaksenne sovintoa ja yhteisen elämän mahdollisuutta ristiriitojen ja epäsovun raateleman kansamme keskuuteen.

Kunnioittavasti tervehtien

Ilmari Salomies”⁶¹

Kyseessä oli lyhyt, mutta paljon puhuva kirje, joka tuskin saattoi olla tekemättä vastaanottajaansa vaikutusta. Tämä kirje, samoin kuten muutkin Salomiehen valtionjohtajille yöpakkasten aikana lähettämät kirjeet, kertovat hänen seuranneen tapahtumien kulkua hyvin tarkasti ja sopivissa väleissä lausuneen johtamansa kirkon arkkipiispan auktoriteetilla kannustavan sanan kulloinkin keskipisteenä olleelle henkilölle. Kirjeen virallisesta sävystä päätellen Sukselainen ei ainakaan tuolloin kuulunut arkkipiispan lähimpiin tuttaviiin.

Kotimaa uutisoi Kekkosen Leningradin vierailun suurella Helsingin rautatieasemalla otetulla kuvalla, jonka kuvatekstissä toistet-

51. Itsenäisyyspäivän ajatuksia. *Kotimaa* 5.12.1958. Jukka Seppinen toteaa Johannes Virolaisen elämäkerrassaan, että Neuvostoliiton yöpakkaskriisissä käyttämä ase oli pelko: Seppinen (2002) 193–194.

52. *Suomen evankelis-luterilainen kirkko* (1940) *Virsi- ja laulukirja*, Helsinki: Otava, 640–641.

53. Epäluulon hälventäminen edellytys keskinäiselle luottamukselle. *Uusi Suomi* 11.12.1958.

54. OMA Laestadiana 17 Paavo Viljasen kokoelma Ab6:16 Urho Kekkonen Viljaselle 11.12.1958; Niiranen (2000) 219.

55. Yhteinen linja. *Kotimaa* 23.12.1958.

56. TPA UKA, vuosikirjat 1958 joulukuu sekalaista.

57. Suomi (1992) 184–201.

58. Alasimelta 2969 Kirkkorukouksessamme. *Kotimaa* 16.1.1959; Hallitusvaihdos. *Kotimaa* 16.1.1959; Puhe mies Sukselainen muodosti vähemmistöhallituksen *Kotimaa* 16.1.1959.

59. Eduskunta hyväksyi määrärahan Helsingin hiippakunnan perustamiseksi. *Kotimaa* 16.1.1959; Simojoki (1998) 77–78.

60. ”Uusi hiippakunta edistää kirkon sanoman viemistä entistä laajempiin piireihin”. *Kotimaa* 20.1.1959.

61. KA V. J. Sukselaisen kokoelma, VJSK kirjeenvaihtoa 7 Ilmari Salomies Sukselaiselle 14.1.1959. Kyseinen kirje on Sukselaisen arkistossa ainut osoitus yhteydenpidosta Salomiehen kanssa vuosina 1958–1962: KA VJSK, kirjeenvaihtoa 7, 8, 9.

tiin matkasta annettua virallista ilmoitusta. Sen mukaan vierailu tapahtui Leningradin kaupunginjohdon Kekkoselle jo kesällä 1958 esittämän kutsun perusteella, ja ohjelma tulisi olemaan kulttuuripainotteinen. Tämä olikin *Kotimaan* ainut maininta kyseisestä asiasta.⁶² Minkäänlaista muun lehdistön harjoittamaa vihjailua vieraskäynnin todellisesta ulkopoliittiseen kriisiin liittyvästä tarkoituksesta *Kotimaa* ei harjoittanut.⁶³

Vaikka Kekkonen matka haluttiin virallisesti esittää spontaanina kulttuurikäyntinä, siitä oli todellisuudessa sovittu jo paljon aiemmin. Täysin sattumalta ei Leningradiin saapunut samaan aikaan myöskään neuvostojohdaja Nikita Hrushtshov. Huipputapaaamisesta muodostuikin eräänlainen yöpakkasten onnellisesti päättynyt loppunäytös. Keskusteluissa Hrushtshov antoi vielä Fagerholmin hallitukselle kovan tuomion, mutta antoi myös ymmärtää pakkasten sillä erää loppuneen. Suomen lehdistön neuvostovastainen kirjoittelu sai neuvostojohdajalta ankaran ryöpytyksen.⁶⁴

Kotimaahan palattuaan presidentti Kekkonen piti matkaansa sekä Suomen ja Neuvostoliiton suhteita käsitelleen radio- ja televisiopuheen. Kekkonen sanomana oli, että hänen vierailullansa suhteet itäiseen naapuriin oli saatu palautettua ennalleen. Presidentti myös piti ymmärrettävänä sitä, että Neuvostoliitto toivoi Suomeen sellaista hallitusta, joka saattoi taata rauhan- ja YYA-sopimuksen noudattamisen. Suomen lehdistö sai jälleen Kekkonen kritiikistä osansa. Neuvostoliiton ulkoministeri Gromyko oli kertonut, että he olivat keränneet edeltävältä ajalta runsaasti neuvostovastaista aineistoa Suomen lehdistä. Tämän johdosta presidentti toivoi sanomalehdistön lopulta ymmärtävän, että maiden välisiä suhteita ei saatu kestäväälle pohjalle, jos kirjoittelu jatkuisi entisellään.⁶⁵

Kotimaan toimituksessa presidentin painavat sanat eivät kuitenkaan lopettaneet lehden harjoittamaa pisteliästäkin Neuvostoliiton ja kommunismin arvostelua. Tammiukuun lopussa 1959 lehti osoitti kahdella rinnakkaisella artikkelilla, missä sen sympatiat olivat. *Kotimaa* kirjoitti Moskovon väittäneen, että Neuvostoliiton avaruustut-

kimus oli osoittanut väitteet Jumalan olemassaolosta vääriksi. Täysin vastakkainen mielipide asiasta esitettiin saman lehden toisessa artikkelissa. Erään tunnetun englantilaisen papin mukaan anglikaanisen kirkon tulisi suhtautua kiinnostuksella avaruustutkimukseen, koska sen avulla voitiin saada uusia todisteita Jumalan omnipotenttiasta.⁶⁶ Tämän selvemmin asiaa tuskin saattoi ilmaista. Vastakkain olivat paha ateistinen Neuvostoliitto ja hyvä lähes jumalallinen länsi.

Kotimaa ei Kekkonen onnistuneesta Leningradin matkasta erikseen kiittänyt, mutta sen sijaan piispa Gulin lähetti Tamminiemeen lyhyen ”Kunnian veli” -tervehdyksen: ”Iloiten kanssasi liityn ystäviisi, jotka jälleen kiittävät Sinua vaivannäöstäsi. Näin Jumala kuulee rukouksemme.”⁶⁷

Kirkko ja yöpakkaset

Kansandemokraattien menestys kesävaaleissa 1958 nosti kirkon vaikuttajissa pintaan huolen huomisesta. Kun Fagerholmin laajapohjainen hallitus nimitettiin, voitiin huokaista helpotuksesta. Piispat pyrkivät myös aktiivisesti antamaan hallitukselle henkistä tukea siinä vaiheessa, kun sitä alettiin keikuttaa nurin sekä kotimaisten että ulkomailaisten vastustajien toimesta. Hallitus myös pyrki keräämään kirkon sympatioita viemällä ripeästi päätökseen kauan vireillä olleen hankkeen oman piispanistuimen saamiseksi pääkaupunkiin.

Oskari Tokoin esiintyminen kirkon järjestämässä tilaisuudessa muodostui poliittiseksi kannanotoksi Fagerholmin hallituksen puolesta. *Kansan Uutiset* syytti Tokoita petturiksi, ja *Kotimaa* pyrki senaattorin sanojen avulla tukemaan hallitusta. Jälkimmäisen kommentista kansandemokraatit saivat todisteet syyttää koko kirkkoa kaikilla kuviteltavissa olevilla termeillä oikeistolaisen taantumuksen propagandistiksi.

Arkkipiispa Ilmari Salomies piti yöpakkaskriisin aikana yhteyttä keskeisiin poliittisiin vaikuttajiin Johannes Virolaiseen, Urho Kekkoneseen ja V. J. Sukselaiseen. Jokaista hän pyrki heidän ollessaan tapahtumien polttopisteessä kannustamaan vaikeuksien keskellä. Kyseinen kirjeenvaihto osaltaan

muodostaa kuvan aktiiviseen yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen kriisitilanteessa pyrkineestä arkkipiispasta. Virolainen kirjoitti arkkipiispalle perusteellisen vastauksen, jossa hän pyrki selventämään asioiden taustoja ja perustelemaan edessä olevaa eroaan valtioneuvostosta, joka toteutuessaan kaa-toi koko hallituksen.

Itsenäisyyspäivän jumalanpalveluksessa 1958 pitämässään saarnassa piispa Gulin pyrki rohkaisemaan mieliä kääntämällä Suomen maantieteellisen aseman kohtalosta kutsumukseksi. Vastaavan statuksen hän antoi YYA-sopimukselle.

Joulukuun loppupuolella *Kotimaa*-lehti oli ohjaamassa kirkkokansaa Paasikiven linjalle. Tilanne koettiin vaikeiden hallitusneuvottelujen ja katkenneiden Neuvostoliiton suhteiden keskellä ilmiselvästi todella vakavaksi. Jopa kirkon oli pyrittävä luomaan Neuvostoliiton luterilaisiin kontaktit ja näin omalta osaltaan osallistumaan jäätyneiden idänsuhteiden korjaamistalkoisiin.

Uuden hallituksen muodostaminen otettiin *Kotimaa*-lehdessä helpotuksella vastaan. Sukselaisen vähemmistöhallituksella oli kapea pohja, mutta mukana ei ollut pelättyjä kommunisteja. Neuvostoliiton ja sen uskontopolitiikan arvostelemiseen yöpakkaset eivät tuoneet muutosta, vaikka Kekkonen ja Neuvostoliiton johto olivat julkisesti toivoneet Suomen lehdistön siistivän kirjoitteluaan naapurista.

Kirkon johdossa oltiin Fagerholmin hallitukseen ilmeisen tyytyväisiä, ja sen olisi

toivottu voivan jatkaa. Uusiin poliittisiin käännteisiin sopeuduttiin kuitenkin nopeasti, ja myös niille oltiin valmiita antamaan varaukseton tuki. *Kotimaa* ei jäänyt haittailemaan Fagerholmin ministeriön peränsiin vaiheessa, kun Sukselaisen vähemmistöhallitus oli nimitetty. Samoin toimi myös arkkipiispa Ilmari Salomies, joka ilmaisi viipymättä luottamuksensa Sukselaiselle.

Yöpakkaskriisiä ei voi nostamistaan uhkakuvista huolimatta verrata sotaan. Tästä huolimatta kirkon johdossa tilanteeseen reagoitiin julkisten tuenilmausten ja valtionjohdolle lähetettyjen rohkaisevien viestien muodossa. Itsessään se, että todisteita tämänkaltaisesta toiminnasta löytyy arkistojen kätkeistä jälkikäteen, on merkittävää. Kirkon kriisivalmius aktivoitui selvästi syksyllä 1958. Näin tapahtui ilman, että sitä varmastikaan kovin tarkoituksenmukaisesti päätettiin tehdä. Osaltaan kirkko toimi varmasti ikään kuin ”vanhasta muistista” talvi- ja jatkosodan mallin ohjaamana. ■

62. Tasavallan presidentti ja rouva Kekkonen... *Kotimaa* 23.1.1959.

63. Suomi (1992) 201.

64. UKK pk. 1, 185–189 (21.1.1959, 22.1.1959, 23.1.1959, 24.1.1959); Suomi (1992) 201–213.

65. Urho Kekkonen (1959) *Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja*, Helsinki: Ulkoasiainministeriö, 75–79.

66. Avaruustutkimukset ateismin aseina Neuvostoliitossa. *Kotimaa* 30.1.1959; Avaruusraketit todistus Jumalan kaikkivaltiudesta. *Kotimaa* 30.1.1959.

67. TPA UKA, 1/36 Eelis Gulin UKK:lle 27.1.1959.